

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา

An Analytical Study of Buddhadhama Principles in Lanna Talisman

พระรัตนภูมิ ขยสาโร (ไชยสาร)

พระอธิการสมนึก จรโณ. ดร. พระครูสิริสุตานุยุต. ผศ. ดร.

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน.

Jayasalo.ff20@gmail.com

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาการวิวัฒนาการและการกำเนิดของยันต์ในล้านนา 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญและคุณค่าของยันต์ในล้านนากับวิถีชีวิตของคนล้านนา

ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการของยันต์ที่ปรากฏในสังคมล้านนาได้รับอิทธิพลความเชื่อจากทางศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์มาตั้งแต่โบราณ และมีการปะทะสังสรรค์กับศาสนาผีดั้งเดิมในพื้นที่ก่อให้เกิดพิธีกรรมความเชื่อเพื่อต่อรองกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเมื่อย้อนมองอดีตคุณค่าทางศาสนาผ่านสื่อพิธีกรรม ได้เผยวาทะปัญหาทางด้านจิตใจและสร้างขวัญกำลังใจในการดำเนินชีวิตของผู้คน ยันต์ในสังคมล้านนาได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือสัญลักษณ์แทนความเชื่อ เพื่อตอบสนองภาวะทางจิตใจ

พัฒนาจากการใช้ยันต์ในล้านนา สรุปได้ว่า แนวคิดความเชื่อเรื่องยันต์ในสังคมล้านนา ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาตามยุคดังนี้ 1.อิทธิพลพุทธศาสนานิกายเดิมหรือภูมฺยไชย(ทวารวดี) พบร่องรอยนิกายอาร์ในเมืองมอญซึ่งมีความสัมพันธ์กับหรือภูมฺยไชย 2.อิทธิพลพุทธศาสนาจากพุกาม ตามหลักฐานปรากฏพระสงฆ์ลังกาวงศ์(รามัญนิกาย) 3.อิทธิพลจากลังกาวงศ์(สิงหลนิกาย) ตามที่ปรากฏการใช้คาถาเขียนยันต์ในการสร้างพระพุทธรูปในรัชสมัยพญาติโลกราช

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา พบว่า มีหลักพุทธธรรมพื้นฐาน ดังเช่น หลักศีล 5 บทสรรเสริญพระรัตนตรัย หลักพุทธคุณ 9 เป็นหลักธรรมเบื้องต้นที่พบการนำเอาอักษรย่อของแต่ละหลักธรรมมาลงอักขระยันต์ และพบว่าผู้ทำพิธี จารเขียนยันต์ ได้ยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการประกอบทำยันต์ ดังเช่น หลักไตรสิกขา หลักธรรมพรหมวิหาร 4 หลักขราวาส 4 และหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 มายึดถือปฏิบัติ

ความสำคัญของยันต์ล้านนา พบว่าเป็นเครื่องบูชาอามิสบูชา ที่สอดแทรกเนื้อหาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเอาไว้ ด้วยวิธีการสร้างสัญลักษณ์แทน ใช้คำย่อของหลักธรรมแปรเปลี่ยนเป็น

อักษระนั้นนั้นจะพบว่า ยันต์ล้านนาเป็นเครื่องสื่อความหมาย เป็นเปลี่ยนผ่านจากหลักธรรมเป็นวัตถุ และเป็นอนุสติ ดังนั้น ยันต์ล้านนาจึงเป็นเครื่องบูชาที่สำคัญกับวิถีชีวิตของคนล้านนา แต่กระนั้นยันต์ในสังคมล้านนาก็เป็นวิธีการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแยบยลและทำให้ประชาชนหันมานับถือพระพุทธศาสนามากขึ้น

คุณค่าของยันต์ล้านนาที่มีต่อประวัติศาสตร์และสังคม ทำให้ทราบถึงร่องรอยทางประวัติและหลักฐานการใช้ยันต์แต่ละยุคสมัย ซึ่งเป็นภาพสะท้อนพลวัตการใช้ยันต์ในสังคมล้านนาจากอดีตถึงปัจจุบัน คุณค่าของยันต์ล้านนาที่มีต่อศาสนา ในฐานะนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาย่อและแทรกอยู่ในวัตถุหรือยันต์ล้านนา ก่อให้ผู้ครอบครองยันต์แนบชิดกับคำสอนทางพุทธศาสนา เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และจรรโลงพระพุทธศาสนา ทั้งยังเกี่ยวเนื่องต่อคุณค่าทางจิตใจ

คำสำคัญ : หลักพุทธธรรม. ยันต์ล้านนา

ABSTRACT

This thesis entitled “An Analytical Study of Buddhadhama Principles in Lanna Talisman”. The three objectives are as follows: 1) to study the evolution and origin of Lanna Yantra. 2) to study the principles of Buddhama in Lanna Yantra. and 3) to study the analysis of importance and value of Lanna Yantra and the way of life of Lanna people.

The study found that the development of talisman appeared in Lanna society that influenced the beliefs from Buddhism and Brahmanism since ancient times and fighting with primitive religion (Animism) in the area leading to the ritual of faith to negotiate with the sacred power. When looking back at the past of religious values through ritual media by healing the mental problems and creating a morale to people's lives. Talisman in Lanna society is as a symbolic tool stand for faith in order to response to mental states.

The Development from the use of talisman in Lanna that can be concluded that the concept of belief about talisman in Lanna society influenced from Buddhism as follows 1. The influence of the original sect. Hariphunchai (Dvaravati) found the clue of the Ari sect in Mon that has a relationship with Hariphunchai. 2. The influence of Bagan evidenced the Lankawong monks (Raman sect) 3. The influence of Langwong (Singhala sect) as shown of the use of spell to inscribe Yantra. build Buddha images in the reign of Phrya Tilokarāja.

The principle of Buddhaddhamma in Lanna talisman found that there is a basic of Buddhaddhamma principles such as 5 precepts. salutation to the Triple Gem. virtues of the Budha are the basic that found the introducing abbreviation of each principle into talisman character and found that master of ceremonies inscribe talisman by holding to Dhamma principles in Buddhism of performing talisman ceremony such as threefold training. the four sublime states of mind. virtues for a good household life and Sanghahavattthu to adhere to perform.

The importance of Lanna talisman found that it is the thing offerings with practice that intervenes the content of the Buddhist teachings by creating a symbol that use the abbreviation of the principle to change into a character. We all will find that Lanna talisman is a meaningful thing by changing from the principle to an object and Anussati (consciousness). Therefore. the Lanna talisman is an important offering to the way of life of the Lanna people. However. the talisman in the Lanna society is also a way of propagating the Buddhist principles ingeniously and making people turn to pay respect more Buddhism.

The value of Lanna talisman towards the history and society make known the history mark and evidence of using talisman in each period. That is the dynamic reflection of using talisman in Lanna society from the past to at present. The value of Lanna talisman towards religious as a principle of Buddhist teaching that is abbreviated and intervened in an object and Lanna talisman and leading to possessors of talisman snuggle up to the Buddhist teaching in order to be the principle of way of life and maintaining Buddhism that related to mental value.

Keywords : Buddhaddhamma. Lanna Talisman

บทนำ

ล้านนาเป็นดินแดนที่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยประกอบไปด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน มีการสั่งสมภูมิปัญญา ความรู้จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ไม่ว่าจะเป็นด้านขนบธรรมเนียม ความเชื่อ จารีต ประเพณี วิถีชีวิต ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี และภาษา ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมและความเชื่อของแต่ละสังคมและชุมชน นับเป็นมรดกที่สำคัญทางวัฒนธรรมของล้านนา ทางภาคเหนือที่ได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน (นพคุณ ตันติกุล. 2548. : 165)

ในดินแดนล้านนาถือว่าเป็นดินแดนที่มีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต หลักฐานที่สำคัญของตำนานพงศาวดารต่างๆ และจะได้เห็นว่าจากโบราณสถาน ตามวัดต่างๆ ที่ปรากฏในดินแดนของล้านนา เพราะพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญในด้านวัฒนธรรม จารีต ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนล้านนาในอดีต การนับถือพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ การนับถือผีบรรพบุรุษ และความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในดินแดนล้านนา จึงเกิดการผสมผสาน จนกลมกลืนในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา จึงปนเปกันระหว่างศาสนาพุทธ และพราหมณ์ ความเชื่อทางศาสนาของคนล้านนาเป็นไปในทำนองเดียวกันกับคนไทยโดยทั่วไป กล่าวคือเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อาณิสสผลบุญอันเป็นเรื่องของศาสนาพุทธโดยตรงและเชื่อในไสยศาสตร์ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ (เอมอร ชิตตโสภณ. 2533. : 5)

ไสยศาสตร์ เป็นวิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา และเลขยันต์ ประกอบกับการใช้อำนาจ สมาธิ จิต การสาธยายเวทมนตร์คาถา การภาวนา และการปลุกเสก มีการผสมผสานกันกับพระพุทธศาสนา ทำให้อาณาจักรล้านนามีความหลากหลายในเรื่องความเชื่อ และพิธีกรรม ทางพระพุทธศาสนา และไสยศาสตร์ควบคู่กันไป ดังนั้นอาณาจักรล้านนาจึงเป็นศูนย์กลางของความ เจริญทั้งทางด้านพระพุทธศาสนาและประเพณี ความเชื่อต่างๆ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ยันต์ หรือเลขยันต์ คือระบบการเขียนอักขระตัวหนังสือ ตัวเลข หรือภาพสัญลักษณ์ บรรจุภายในหรือภายนอก (มณี พยอมยงค์. 2543. : 8) กรอบที่เป็นรูปทรงเลขาคณิต มีหลักฐานเกี่ยวกับระบบเลขยันต์ที่เก่าแก่ ในช่วงสุโขทัยและอยุธยา เช่น จารึกลานเงินอักษรขอม พบที่พระเจดีย์วัดพระบรมธาตุกำแพงเพชร กล่าวถึง “ตัวเพาะว” อักษรโบราณ ที่จัดว่าเป็นอักขระยันต์ที่เก่าแก่ที่สุดแบบหนึ่งของไทย จากหลักฐานพบว่าระบบยันต์ได้ถูกนำมาใช้งานในการสร้างพระพิมพ์แสดงให้เห็นว่ายันต์ เป็นเครื่องรางของขลังในอดีตจนถึงปัจจุบัน จนเกิดความเชื่อในการทำยันต์ต่างๆ รวมถึงการทำตะกรุดอีกด้วย ทำให้ยันต์ในล้านนามีหลากหลายรูปแบบ เช่น ยันต์เทียน “ยันต์เทียนสี่ขาตา. ยันต์เทียนพระเจ้าหลักเคราะห์. ยันต์เทียนจุฑาธุชขึ้นบ้านใหม่. ยันต์เทียนจุดป้องกันสิ่งอัปมงคล ฯลฯ” ยันต์ หัวเสาเอก ติดไว้เพื่อป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง ยันต์พระฤาษีตาไฟ เขียนใส่แผ่นทองเพื่อติดไว้ประตูบ้านเพื่อป้องกันสิ่งอัปมงคล ยันต์น้ำบ่อทราย เขียนใส่แผ่นเงินติดไว้กับร้านค้า จะได้ค้าขายร่ำรวย ยันต์อิติปิโสแปดด้าน ป้องกันได้ทุกอย่าง ยันต์หนีบ คือยันต์ด้านเมตตามหานิยม ยันต์คลัง คือยันต์สำหรับป้องกันตัว แคล้วคลาดปลอดภัย เป็นต้น (ณัฐธัญ มณีรัตน์. 2553. : 41-43)

จึงเป็นเหตุปัจจัยสำคัญให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจศึกษาค้นคว้า โดยเฉพาะเรื่องยันต์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนล้านนา และเกี่ยวโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับไสยศาสตร์ เนื่องจากในล้านนามีคัมภีร์ปี่สา อักษร เลขยันต์ อักษรธรรมล้านนาอยู่ตามวัดต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้พระสงฆ์ และฆราวาสก็มีการทำยันต์ต่างๆ ขึ้นมายึดเหนี่ยวจิตใจตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่คนล้านนาในปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่รู้ถึงคุณค่าของยันต์ โดยเฉพาะอักษรธรรมล้านนา ที่เป็น

สิ่งบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์ และคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดของคนล้านนา นับวันจะสูญหายไปจากดินแดนล้านนา ยันต์สามารถลงได้หลายอย่างตามความต้องการของผู้ทำ การเขียนยันต์และการเป่าคาถา การเรียกอักขระก็เป็นอุปเท่ห์ในการเขียนยันต์ และเป่ายันต์ ซึ่งบรรพบุรุษได้คิดค้นและได้บันทึกไว้ในปืสาโบราณหรือสมุดข่อย ทั้งนี้เพื่ออนุรักษ์ไว้ และเผยแพร่

ยันต์ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายแบบตามคัมภีร์ปืสาหรือสมุดข่อย เพราะฉะนั้นครูบาอาจารย์ที่เป็นพระสงฆ์ และ นักปราชญ์ชาวบ้าน ตามภาษาของคนล้านนาที่ได้เรียกกันมาตั้งแต่อดีต ที่ได้จารึกขึ้นมาตามหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า และมีการใช้ตัวเลขล้านนา แทนอักขระภาษาล้านนาลงไปในตารางยันต์ตามที่ต้องการ ครั้งแรกก่อนที่จะมีการลงยันต์ลงอักขระของครูบาอาจารย์ตามล้านนาจะมีการกล่าวคำขอคุณหรือกล่าวคำสรรเสริญถึงคุณของพระรัตนตรัย และคุณครูบา รวมถึงคุณ 108 ตามความเชื่อท้องถิ่น รวมถึงมีการขึ้นชันทั้งแบบล้านนา ทั้งนี้การลงยันต์ล้านนาจะมีการบริกรรมคาถากำกับทุกขั้นตอน ตั้งแต่ การขีดเส้นยันต์ การลงตัวเลขยันต์ การลงอักขระยันต์ การวาดรูปยันต์ต่างๆ การสร้างตารางยันต์ การประกอบยันต์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การกล่าวคำสรรเสริญอังกคุณพระรัตนตรัย รวมถึงการกล่าวถึงคุณ 108 อย่างตามตำราปืสาโบราณ ได้ยกเอาตัวอย่างมาดังนี้ ได้กล่าวถึงคุณพระพุทธ คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ คุณบิดามารดา คุณของศีล 5 คุณศีล 8 คุณศีล 10 คุณศีล 227 และทั้งกล่าวถึง ชาติทั้ง 4 อันมี ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติลม ชาติไฟ ได้กล่าวถึงพระมวิหาร4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คุณศีล 5 คุณศีล 8 คุณศีล 10 คุณศีล 227 คุณพระปัญญาญาณ คุณพระโสดา คุณพระสะกิทาคา คุณพระอนาคา คุณพระอรหันตา คุณมรรค คุณผล คุณนิพาน คุณพระนวลโลกุตระธรรมเจ้า ก็เกี่ยวเนื่องมาจากหลังธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการสอนหลังธรรมะในการสวดคาถาและในตารางยันต์เป็นการจงใจให้ยึดหลักศรัทธาให้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของศรัทธาเป็นการให้กำลังใจอีกแบบหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการวิวัฒนาการและการกำเนิดของยันต์ในล้านนา
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญและคุณค่าของยันต์ในล้านกับวิถีชีวิตของคนล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เอกสารหลักที่ใช้คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกรอบของการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ปิสา ใบลาน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องยันต์ในล้านนา พร้อมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และตำรา ทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง
2. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ทั่ว ๆ ไป รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้
3. นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง
4. เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำมาเสนอผลการวิจัย รายงานพรรณนา

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาและพัฒนาการของยันต์ล้านนา

ความหมายของ ยันต์ หรือยันต์ล้านนาใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ หมายถึง รูปต่างๆ ทั้งที่เป็นลายเส้น อักษร ตัวเลข หรือภาพสัญลักษณ์ที่เขียนลงบนแผ่นผ้าหรือวัสดุอื่นๆ เช่น แผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นกระดาษ และบนวัสดุธรรมชาติ เช่น กะลามะพร้าว ใบมะพร้าว ใบลานหรือหรือผิวกายมนุษย์ โดยที่ต้องมีการทำให้วัตถุดังกล่าวเป็นของขลังและสามารถอำนวยประโยชน์แก่ผู้ต้องการใช้งานของยันต์นั้นๆ (ปวงคำ ดุ้ยเขียว. 2552. : 5474)

คำ ปินตา (การสื่อสารส่วนบุคคล. 14 มกราคม 2562) ได้กล่าวถึงเรื่องยันต์และคาถา การเขียนยันต์ว่า คาถาที่ลงยันต์เกี่ยวข้องกับบทสวดพุทธคุณซึ่งเป็นภาษาบาลี รวมถึงการนำ เพื่อขออำนาจของพระพุทธเจ้าปกปักรักษา และทำให้ยันต์มีอิทธิฤทธิ์ช่วยเหลือขจัดภัยอันตราย “ยันต์ล้านนา” จึงมีความหมายที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่กล่าวถึงการเขียนและจารลงในวัตถุต่างๆ และยันต์ส่วนใหญ่จะใช้อักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรจารและเขียนยันต์ เรียกว่า “ยันต์ล้านนา”

ยันต์ในสังคมล้านนามีการสืบทอดรุ่นสู่รุ่นมายาวนาน และคุณสมบัติของยันต์มีหลากหลายประการ การผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาทำให้ยันต์ มีทั้งลักษณะฝ่ายขาวและฝ่ายดำ อย่างไรก็ตามความเชื่อกระแสหลักของศาสนาพราหมณ์ที่มีต้นตอจากอินเดีย ก่อให้เกิดการปรับปรนความเชื่อในพื้นที่เอเชียอาคเนย์ พัฒนาการการไหลบ่าความเชื่อเข้าสู่ล้านนาดังกล่าว ทำให้ยันต์เข้ามาเป็นสัญลักษณ์ภาพแทนของพิธีกรรมในสังคมล้านนาและนำเอาอักษรธรรมล้านนา(ตัวเมือง)ซึ่งเป็นภาษาประจำถิ่น มาใช้มาลงอักขระ เลขยันต์ ที่พบเห็นได้ทั่วไปทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและแบ่งยุคสมัยของความเป็นมาและพัฒนาการของยันต์ ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ยุคพระเวทย์ ยุครอยต่อระหว่างศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ยุคล้านนา

พัฒนาจากการใช้ยันต์ในล้านนา พอสันนิษฐานได้ว่า แนวคิดความเชื่อเรื่องยันต์ในสังคมล้านนา ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาตามยุคดังนี้ 1.อิทธิพลพุทธศานานิกายเดิมหรือฤๅไชย (ทวารวดี)พบร่องรอยนิกายอาร์ในเมืองมอญซึ่งมีความสัมพันธ์กับหรือฤๅไชย 2.อิทธิพลพุทธศาสนาจาก

พุทฺถม ตามหลักฐานปรากฏพระสงฆ์ลังกาวงศ์(รามัญนิกาย) จากล้านนาไปศึกษาพุทธศาสนาในพุกาม และพญามังรายเสด็จเยือนเมืองอังวะ 3.อิทธิพลจากลังกาวงศ์(สิงหลนิกาย) ตามที่ปรากฏการใช้คาถาเขียนยันต์ในการสร้างพระพุทธรูปในรัชสมัยพญาติโลกราช ทั้งนี้ความซับซ้อนการเข้ามาของแนวคิดพระพุทธรูปมีทั้งแบบเถรวาทจากลังกาและมหายานจากพุกามและมอญ อิทธิพลดังกล่าวได้ก่อร่างสร้างให้จารีตพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในล้านนามีความแตกต่างและโดดเด่นจากถิ่นฐานอื่น ซึ่งปรากฏชัดคือการสร้างพระพุทธรูปที่มีความละเอียด และการนำคาถาพุทธคุณมาจารและเขียนลงยันต์เป็นหัวใจพระเจ้า รวมถึงการเขียนคาถาพระพุทธรูปลงในตำแหน่งต่างๆ ของวัตถุการก่อร่างสร้างพระพุทธรูป

2. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา พบว่ายันต์ล้านนาส่วนมากจะมีหลักพุทธธรรมควบคู่และแทรกอยู่ และการศึกษายันต์ล้านนาที่รวบรวมไว้ทั้งหมดสังเกตจากอักษรธรรมโบราณ ที่ครูบาอาจารย์ล้านนารุ่นเก่า เขียน จาร ลงในยันต์มีความหมายนัยยะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และจากการที่ได้ศึกษายันต์ พบว่าอักขระในยันต์ส่วนใหญ่ จะมีอักษรย่อของพุทธธรรม ดังเช่น อักษรย่อหลักศีล 5 คือ “ปา อะ กา มุ สุ” อักษรย่อบทสรรเสริญพระรัตนตรัย คือ “อิ สวา สุ” อักษรย่อหลักพุทธคุณ 9 คือ “อะ สัง วิ สุ โล ปุ สะ พุ ภา”

(1) ศีล 5 (หัวใจศีล5) จากที่ได้ศึกษายันต์ล้านนาได้พบว่ามีหลักธรรมเรื่องเบญจศีลทั้ง 5 ประการ ปรากฏอยู่แสดงให้เห็นความชาญฉลาดของคนล้านนาของคนสมัยโบราณมีกลวิธีที่จะโน้มน้าวนำจิตใจของผู้คนให้เข้าหาพระพุทธศาสนาโดยการนำหลักของศีล 5 นำมาลงไว้ในยันต์หรือเป็นคาถาใช้สวดเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้ระลึกถึงข้อปฏิบัติเบื้องต้น คือศีล 5 จึงได้นำเอาหลักธรรมข้อนี้มาสอดแทรกในยันต์แล้วเขียนลงเป็นอักขระธรรมล้านนาโดยย่อ สรุปเป็นใจความสำคัญ ว่า “ปา อะ กา มุ สุ” การที่โบราณจารย์ล้านนาได้นำเอาหลักศีล 5 เข้ามาสอดแทรกไว้ในยันต์ล้านนาก็เพื่อเป็นการชักจูงให้ประชาชนนั้นได้ยึดถือและปฏิบัติตามหลักของศีล 5 เพราะเป็นคุณธรรมเบื้องต้นสำหรับประชาชนทั่วไปอันได้แก่ เบญจศีลทั้ง 5 ประการ คือ 1. ปาณาติบาต คือ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ และการเบียดเบียนสัตว์ 2. อทินนาทาน คือ ละเว้นจากการลักขโมย ปล้นจี้ ฉกชิง วังราว เป็นต้น 3. กามสุมิฉฉาจาร คือ ละเว้นจากการประพฤติดูผิด ล่วงละเมิดลูกเมียผู้อื่น 4. มุสาวาท คือ ละเว้นจากการพูดปด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ พูดส่อเสียด 5. สุราเมรัยยะ คือ ละเว้นจากการเสพสุรา

(2) พระรัตนตรัย การนำบทสรรเสริญพระรัตนตรัย นำมาลงไว้ในยันต์หรือเป็นคาถาใช้สวดเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอันมี คุณของพระพุทธ คุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ จึงได้นำเอาหลักธรรมข้อนี้มาสอดแทรกในยันต์แล้วเขียนลงเป็นอักขระธรรมล้านนาโดยย่อ สรุปเป็นใจความสำคัญ ว่า “อิ สวา สุ” โดยมีเนื้อหาสาระสำคัญดังนี้รัตนตรัย (รัตนะ 3. แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ. หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง)

1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม) 2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ) 3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

(3) หลักธรรมพุทธุคุณ ทั้ง 9 ประการ ที่ปรากฏอยู่แสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดของปราชญ์คนล้านนาสมัยโบราณมีกลวิธีที่จะโน้มน้าวนำจิตใจของผู้คนให้เข้าหาพระพุทธศาสนาโดยการนำหลักพุทธุคุณ ทั้ง 9 ประการ นำมาลงไว้ในยันต์หรือเป็นคาถาใช้สวดเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นพุทธานุสติกรรมฐาน เอาไว้เตือนสติของตนไม่ให้อำนาจกิเลสธรรมอันมีจึงได้นำเอาหลักธรรมข้อนี้มาสอดแทรกในยันต์แล้วเขียนลงเป็นอักขระธรรมล้านนาโดยย่อ สรุปเป็นใจความสำคัญ ว่า อะ สัง วิ สุ โล ปุ สะ พุ ภะ

พุทธุคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาทิคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ มีอर्थ เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวหคุณ หรือ นวาทคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ 9 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). : 222-223)

3. ความสำคัญและคุณค่าของยันต์ในล้านนา

ยันต์ในล้านนากับวิถีชีวิตของคนล้านนา ความหลากหลายของพหุวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำพูน ก่อให้มีวิถีการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมที่หลากหลายจึงก่อให้เกิดความสำคัญของยันต์ ดังนี้

(1) ยันต์ในฐานะเครื่องบูชา คือ สิ่งที่ใช้ในการแสดงความเคารพอ่อนน้อมต่อสิ่งที่เราเคารพนับถือ และเป็นการแสดงการเทิดทูลขึ้นไว้ในที่สูงกว่าตน ทางพระพุทธศาสนาเครื่องบูชาก็ยังเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นสื่อกลางในการนำผู้คนให้มีใจน้อมเข้ามาสู่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาถึงจะเป็นสิ่งบูชาที่เรียกว่า อามิสบูชาก็ตาม ยันต์ ก็เป็นเครื่องบูชายึดเหนี่ยวจิตใจอย่างหนึ่งที่คนในล้านนาให้ความสำคัญเพราะในอดีตไม่ได้มีความเจริญเหมือนปัจจุบันยังการการออกศึกสงครามด้วยการรบด้วยมือเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นเหตุให้ยันต์ จัดว่าเป็นสิ่งที่ผู้คนในล้านนาให้ความสำคัญและบูชาอยู่เสมอ การบูชาในทางพระพุทธศาสนานั้น มี 2 ประการ คือ อามิสบูชา การบูชาด้วยอามิสสิ่งของ ธรรมบูชา การบูชาด้วยธรรม คือการบูชาด้วยการปฏิบัติให้บรรลุถึงจุดสูงสุดทางพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเอาไว้ (อง.ทก.(ไทย) 20/401/117) การปฏิบัติบูชา คือ การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยสัจจกมน์ การที่รับศึกษาบทมารักษาเพื่อให้มีศีล การถืออุโบสถศีลและคุณงามความดีต่างๆ ตลอดจนการเคารพดูแลบิดามารดาและผู้มีพระคุณทั้งหลาย โดยการปฏิบัติบูชา(ที.ม.(ไทย) 10/129/160)

(2) ยันต์ในฐานะเป็นกุศโลบายในการเผยแผ่ธรรม ดินแดนล้านนาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีอิทธิพลและเจริญรุ่งเรืองนั้น มีหลักและความเชื่อในการดำเนินชีวิตอยู่ก่อน คือการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าบ้าน ผีเทวดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ และในขณะเดียวกันศาสนาพราหมณ์ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลในการดำรงชีวิตด้วย เมื่อจะนำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในล้านนานั้น ถ้าจะนำหลักธรรมเข้ามาโดยตรงเกรงว่าจะไม่มีผลตอบรับที่แน่นอนและยากต่อการที่จะให้ประชาชนมานับถือ

พระพุทธศาสนา เพราะว่าผู้คนในสมัยนั้นมีความนับถือและความเชื่อแบบโบราณล้ามนานอยู่ จึงนำความเชื่อที่คนโบราณล้ามนานนับถือนำมาผสมผสานที่จะทำให้คนล้ามนานหันมานับถือพระพุทธศาสนาและจึงเป็นการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่ง และมีการนำเอาความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นพื้นถิ่นนำมาประยุกต์เข้ากับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยใช้อักขระยันต์ในการผสมผสานกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาจึงเกิดออกมาในรูปแบบยันต์ต่างๆที่เป็นหลักคำสอนที่เรียกว่า หลักพุทธธรรม พระราชัน ปญญาวิชโร (การสื่อสารส่วนบุคคล. 13 มกราคม 2562) ได้กล่าวว่า ยันต์ล้านนานั้นหลายตำราได้มีหลักพุทธธรรมปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากเหมือนกัน ซึ่งเป็นเนื้อหาแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ที่จะนำพาบุคคลเหล่านั้นให้เข้าถึงสภาวะแห่งธรรม หลักพุทธธรรมทั้งหลายที่นำมาลงยันต์นั้นล้วนแล้วมาจากพรไตรปิฎกทั้งนั้น เนื้อหาของยันต์ล้านนานั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมโดยตรง ซึ่งในยันต์ต่างๆจะมีคาถาและบทสวดที่เป็นข้อธรรมที่มาจากพระสูตรต่างๆ การลงอักขระเลขยันต์นั้นจะทำให้เกิดสมาธิ ในการเพ่งกระเสจจิตและอีกอย่างหนึ่งทำให้จิตใจของมนุษย์นั้นมีความว่าง และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสภาวะธรรม จนสามารถนำตนให้หลุดพ้นจากความไม่เที่ยงแท้และถึงสัจธรรมในที่สุด

(3) ยันต์ในฐานะเป็นเครื่องช่วยอนุเคราะห์สงเคราะห์ชาวบ้านนั้น โดยการนำเอายันต์มาเป็นสื่อกลางส่วนใหญ่แล้วจะเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์เป็นผู้ที่กระทำ เพราะการสงเคราะห์ชาวบ้านนั้นเป็นหนึ่งในกิจของพระสงฆ์ คือการสงเคราะห์ชาวบ้านที่จะสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และยังเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณแก่ชาวบ้าน

การสงเคราะห์ หรือ การอนุเคราะห์ชาวบ้านมาเป็นพระสงฆ์ในการอนุเคราะห์และสงเคราะห์คฤหัสถ์ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็นเสมือน ทิศเบื้องบน (ที.ปา. (ไทย). 11/204/206) คือ 1. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากที่ชั่ว 2. แนะนำสั่งสอนให้อยู่ในความดี 3. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี 4. ให้ได้ฟังยังสิ่งที่ไม่เคยรู้ 5. ชี้แจงอธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เขาเข้าใจแจ่มแจ้ง 6. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีการดำเนินชีวิตที่ประสบความสำเร็จ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). 2546. : 105)

พระสงฆ์ คือผู้ที่ชาวเหนือชาวบ้าน ยันต์ล้านนาจึงเป็นอุบายในการช่วยเหลือบุคคลที่ตกทุกข์ได้ทุกข์ทางใจ การที่จะแสดงธรรมชั้นสูงแก่บุคคลเหล่านั้นก็อาจจะไม่รู้เรื่องอย่างถ่องแท้ เพราะเหมาะแก่ผู้ที่มีปัญญามาก เพราะคนส่วนใหญ่ยังมีปัญญายังไม่ถึงขั้นที่จะรู้ธรรมชั้นสูง จึงจำเป็นต้องหาอุบายในการสอนหลักธรรมนั้นๆโดยการนำยันต์เข้ามาเกี่ยวข้องในการสอนด้วยความชาญฉลาดของปราชญ์ล้านนาเพื่อแก้ทุกข์เฉพาะหน้าไปก่อน (ณัฐธัญ มรรีตน์. 2551. : 50) ยันต์ล้านนาจึงเป็นกลวิธีที่จะเป็นอุบายในการสงเคราะห์บำบัดทุกข์ทางพระพุทธศาสนา แต่การที่จะนำหลักธรรมเบื้องสูงมานั้น คนส่วนใหญ่แล้วจะไม่สามารถเข้าใจได้ จึงจำเป็นต้องมีวิธีอันชาญฉลาดที่จะแก้ไขความทุกข์เฉพาะหน้าไปก่อน ยันต์ล้านนาจึงตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ปัจจุบันส่วนใหญ่ เพื่อให้เกิดความปลอดภัย และได้รับความเมตตาจากผู้อื่น

(4) ยืนยันในฐานะเป็นพิธีกรรมความเชื่อ หรือการถือของล้านนานั้นในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันออกไปตามพื้นฐานของความรู้ที่ได้รับการสืบทอดต่อมา จากบรรพบุรุษของตน เมื่อกล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมชาวล้านนาเชื่อว่า “ในจักรวาลนี้มีโลกที่เรียกว่า ราหู” คือคนในโลกนี้เข้าใจว่าโลกเป็นแกนกลางมีการเดินทางไปสุดขอบจักรวาลมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นบริวารอยู่ในจักรวาลร่วมกัน (มณี พยอมยงค์. 2553. : 2) โดยมากเมื่อถอดคทาที่ลงไว้ในยันต์ ออกมาแล้วนำมาแปลดูก็จะพบว่า เป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยการสั่งสอนให้ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม เป็นการอวยพรให้เกิดความสุข ปราศจากโรคร้ายต่างๆเป็นคำที่ใช้ขอพร โดยการขอเอาคุณของพระพุทธเจ้ามาช่วยปกป้องและคุ้มครองให้เจริญรุ่งเรือง จึงจะเห็นได้ว่าอาจารย์ทางโบราณกาลนั้นเป็นผู้ที่รู้อย่างลึกซึ้งฉลาดในการอนุเคราะห์คนโดยการนำเอาหลักธรรมไปแฝงเอาไว้ถึงตัวคนใจคนและบ้านเรือนของคน (อินสม ไชยชมภู. : 1) ความเชื่อเรื่องยันต์ล้านนามีมาในสังคมล้านนานับตั้งแต่สมัยโบราณละสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ ทั้งสองศาสตร์นี้มีความใกล้ชิดกันและยังใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนอีกด้วยไม่ว่าจะสังคมชนบทและสังคมเมืองหรือสังคมที่ทันสมัยแล้ว (อรุณี ต้นศิริ. 2549. : 111) ความเชื่อและความศรัทธาในยันต์ล้านนา ถือว่าเป็นสิ่งคนล้านนาเคารพบูชาว่าเป็นสิ่งที่ล้ำค่าเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของเหล่าบรรพชน และยังเป็นเครื่องที่จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนล้านนาทางด้านความศักดิ์สิทธิ์และเป็นคุณประโยชน์ที่ได้ผลอย่างน่าอัศจรรย์ แต่คุณทางด้านความเชื่อที่ปรากฏในยันต์ล้านนา ถือว่าเป็นคุณค่าที่สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนล้านนาในแต่ละยุคยาวนานจนถึงปัจจุบัน

เรื่องเกี่ยวกับยันต์ล้านนา ที่นิยมในหมู่สังคมล้านนาที่เป็นมาอย่างยาวนานเป็นความเชื่อทั้งด้านดีและร้ายมีความต้องการอยู่ 2 ประการคือ 1)ปิยะ ทำให้เกิดความรัก ความโชคดี สำเร็จประโยชน์ มีความปลอดภัย 2)กายะ เป็นเครื่องทำลาย เครื่องป้องกัน กำจัดอับมงคลต่างๆให้หมดสิ้นไป

(5) คุณค่าของยันต์ล้านนาที่มีต่อประวัติศาสตร์และสังคม ทำให้ทราบถึงร่องรอยทางประวัติ และหลักฐานการใช้ยันต์ เป็นอนุสสติสิ่งประดับประดาจิตใจ ยันต์ล้านนาจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนวิถีชีวิตของสังคมล้านนา คือรู้ว่าเมื่อสังคมล้านนาอยู่อย่างไม่เป็นสุขก็จะพากันไปขอให้พระสงฆ์หรือผู้ที่ทำยันต์ล้านนามาบูชาติดตัวเพื่อคลายความทุกข์เหล่านั้น ยันต์ล้านนาจึงมีบทบาทในสังคมที่มีความทุกข์ร้อนทางใจ

(6) คุณค่าของยันต์ล้านนาที่มีต่อศาสนา ในฐานะนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาย่อและแทรกอยู่ในวัตถุหรือยันต์ล้านนา ก่อให้ผู้ครอบครองยันต์แนบชิดกับคำสอนทางพุทธศาสนา เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และจรโลงพระพุทธศาสนา ทั้งยังเกี่ยวเนื่องต่อคุณค่าทางจิตใจ ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนล้านนา

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในยันต์ล้านนา ครั้งนี้ผู้วิจัยเองได้มีข้อเสนอแนะ 2 ประการ คือ 1) ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย 2) ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

(1) ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ยันต์ในล้านนา ในเฉพาะพื้นที่เขตจังหวัดลำพูน ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ทำให้เห็นภาพรวมของการทำยันต์ของแต่ละสำนักซึ่งมีข้อปฏิบัติและการยึดถือความเชื่อที่แตกต่างกันไป ด้วยกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ต่างมีชาติพันธุ์คละเคล้ากัน เช่น คนไทยวน และคนยองเป็นต้น แต่ที่น่าสนใจคือการใช้ภาษาข้ามชาติพันธุ์ ดังเช่น ผู้ให้สัมภาษณ์คนยองใช้อักษรธรรมล้านนา จารเขียนยันต์ เป็นต้น ทั้งนี้ยังมีการใช้ภาษาต่างถิ่น เช่น ภาษาเขมร ภาษาพม่า ภาษาไทใหญ่ เป็นต้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางภาษาที่น่าสนใจ และทำความเข้าใจร่วมกับแต่ละสำนักและข้อเสนอแนะที่ได้รับอีกประการหนึ่ง การรวบรวมข้อมูลสำนักสัณยต์ในเขตลำพูน เป็นฐานข้อมูลไว้ศึกษาและเผยแพร่ต่อไป

(2) ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการวิจัยครั้งนี้ ยังมีประเด็นอื่นที่น่าสนใจและศึกษา ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ควรแก่การค้นคว้าลงลึกอย่างละเอียดเพื่อความกระจ่างและชัดเจน ดังนั้นผู้วิจัยได้ตั้งเป็นข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1) ควรมีการศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของยันต์ล้านนาต่อการบำบัดและเยียวยาสุขภาพของคนล้านนา”

2) ควรมีการศึกษา “การประกอบสร้างยันต์ล้านนาต่อการธำรงอัตลักษณ์ล้านนาใน จังหวัดลำพูน”

References

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). **เทศการและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**.

พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2553). **ประวัติพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ณัฐธัญ มณีรัตน์. (2553). **เลขยันต์ แผนผังอันศักดิ์สิทธิ์**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพิพิธภัณฑการเรือนรู้แห่งชาติ.

นพคุณ ตันติกุล. (2548). **ล้านนาในมิติกาลเวลา**. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: The Knowledge Center.

ปวงคำ ด้อยเขียว. (2552). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**. เล่มที่ 11. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2541). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). **พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- _____. (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 34. มุลินีการศึกษา เพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก.
- _____. (2555). **พระพุทธศาสนาในอาเซียน**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มณี พยอมยงค์. (2543). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์
- _____. (2543). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์.
- อรุณี ตันศิริ. (2549). **วัฒนธรรมถิ่น วัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.
- อินสม ไชยชมภู. (2552). **ยันต์และคาถา ของดีเมืองเหนือ**. ลำพูน: ร้านภิญโญ.
- เอมอร ชิตตโสภณ. (2533). **ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ**. เชียงใหม่: ธนบรรณการพิมพ์.
- สัมภาษณ์ พระราชัน ปญญาวิโร. วัดหนองป่าเหมือด ตำบลมะเขือแจ้ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. 13 มกราคม 2562.
- สัมภาษณ์ นายคำ ปินตา. บ้านทุ่งเป็ด ตำบลทุ่งหัวช้าง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน. 14 มกราคม 2562.